

Functional Challenges of the Criminal Justice System in Dealing with Violent Crimes in Cyberspace

Abstract

The computer is the most important technology that every society does not necessarily need to keep up with the development process. But cyberbullying has added to its complexity and created new social problems for criminals and the founders of the criminal justice system, which poses other challenges to its use and policies. The research method is descriptive and analytical which has been collected by library method. The purpose of this study is to investigate the challenges of the functioning of the penal system in dealing with violent crimes in cyberspace. The results indicate that considering the rapid growth of computer technology and the development of communication technology and information exchange with the help of computers and related components, in the current relationship and close dependence of society on this technology, in terms of criminal law, special judicial actions Like the international community, new and effective laws as well as security measures are needed to protect computer systems and networks and to train specialized personnel.

Keywords: Crime, Violent Crimes, Function, Criminal Apparatus, Cyberspace.

چالش‌های کارکردی دستگاه عدالت کیفری در برخورد با جرائم خشن در فضای مجازی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۲/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۵/۱۵

محسن شکرچی زاده^۱

غلامحسین مسعود^۲

فائزه سادات واعظی فر^۳

چکیده

کامپیوتر با اهمیت ترین فناوری می باشد که هر جامعه ای لزوماً به آن نیاز ندارد تا با روند توسعه همگام شود. اما زورگویی سایبری بر پیچیده بودن آن افزوده و مسائل اجتماعی جدیدی را برای مجرمان و بنیانگذاران نظام عدالت کیفری ایجاد کرده است که چالش‌های دیگری را برای استفاده و سیاست‌های آن ایجاد می‌کند. روش تحقیق به صورت توصیفی و تحلیلی می باشد که به روش کتابخانه ای جمع آوری شده است. هدف این پژوهش بررسی کردن چالش‌های کارکرد نظام دستگاه کیفری در برخورد با جرائم خشن در فضای مجازی می باشد. نتایج حاکی از آن است که با در نظر گرفتن به رشد سریع فناوری رایانه و توسعه فناوری ارتباطات و تبادل اطلاعات با کمک کامپیوتر و اجزای مرتبط با آن، در رابطه و وابستگی تنگاتنگ جامعه فعلی به این فناوری، از نظر حقوق کیفری، ویژه اقدامات قضایی همانند جامعه بین المللی، قوانین جدید و مؤثر و همچنین اقدامات امنیتی برای حفاظت از سیستم های رایانه ای و شبکه و آموزش پرسنل متخصص مورد نیاز است.

کلیدواژگان: جرم، جرائم خشن، کارکرد، دستگاه کیفری، فضای مجازی.

^۱استادیار، گروه حقوق، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. (Mohsen.shekarchi@gmail.com).

^۲استادیار، گروه حقوق، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. (dr.gh.masoud@gmail.com).

^۳دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، گروه حقوق، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. (F.vaezifar@yahoo.com).

وقوع جرم در کل در هر جامعه ای امری اجتناب ناپذیر می باشد و هر چقدر هم که هیئت جامعه برای مقابله با امر به معروف و نهی از منکر قوانینی وضع کرده و با تدابیر و اقدامات نظارتی و پیشگیرانه در صدد اجرای آن برآیند، باز هم امکان حذف کردن جرم از آن جامعه وجود ندارد. بنابراین لازم است بگوییم سیاست هایی که در عصر فعلی در هر جامعه ای برای رو به رو با پدیده مجرمانه در قسمت های مختلف از جمله قانون گذاری، قضایی و اداری و در حوزه جلوگیری از وقوع جرم تدوین و اجرا می شود، راهکاری برای مقابله مدرن با جرم و مجازات می باشد. در برخی موارد جرایم تحت تأثیر سنت و در فضای فیزیکی رخ می دهد، اما گاهی جرم تحت تأثیر پیشرفت و فناوری رخ می دهد که در خود مجرمان جدیدی را ایجاد کرده است و سیاست جنایی هر چند در پیدایی جنایتکاران نمی تواند به سرعت حرکت کند، اما بی تفاوت نیست.

مسائلی مانند ناپدید شدن مرزهای جغرافیایی، نامحدود بودن محدوده جرم، دشواری شناسایی مرتکبین و نیز دسترسی سخت به مدارک برای اثبات قضیه و موارد مشابه از مشکلات عمومی جرایم سایبری است که کشور ما از این تحولات تا هنگامی که برای بحث در مورد الزامات و محدودیت های دولت الکترونیک در ایران نیز مطرح و مورد توجه قرار گرفته است باشد بی نصیب نمانده است. در زمینه جرم های سایبری همانطور که گفته شد، تدوین سیاست در قسمت های گوناگون الزاماتی دارد که در بیشتر موارد این الزامات به هم پیوسته و مرتبط هستند. برای نمونه، تدوین کردن سیاست های تقنینی در مورد سیاست های تأثیرگذار قضایی یا جلوگیری از جرم مقوله ای است که هم با قوه قضاییه و هم با قوه مجریه در تعامل است.

۲ مبحث اول: تعاریف و مفاهیم تحقیق

۲-۱ گفتار اول: مفهوم جرم

تعریف کردن جرم متأثر از روش بحث اتخاذ شده در حوزه مربوطه است. در رشته هایی مثل جامعه شناسی و جرم شناسی که عمدتاً مبتنی بر روش های تحقیق تجربی و استقرایی می باشد، تعریف جرم همچنین از این روش پیروی می کند، اما تعریف جرم در حقوق جزا که با محوریت حقوق تبیین می شود، با چالش جدی رو به رو است. جرم در واقع نوعی پدیده اعتباری و ذهنی می باشد که ذاتاً قابل تشخیص نیست؛ زیرا آنچه را که جامعه مذموم می داند، افراد آن را قبیح می دانند و قانونگذار آن را مجازات می کند، صرفاً افزوده ای است که جامعه به آن اعتبار بخشیده است که شامل اضافاتی است که رفتارهای قابل مجازات هستند و جداگانه تعریف می شوند. جنایت مترادف با گناه، تجاوز، خطا و طغیان است. (دهخدا، ۱۳۸۴، ص ۸۱) و مجموع آن از جرم ها و اجرام آمده است. (عمید، ۱۳۸۹، جلد ۱، ص ۶۸۶)

در معنای لغوی جرم دامنه گسترده ای دارد که هم جرم و هم گناه را در بر می گیرد و استفاده از آن در زبان فارسی به عنوان فعل یا ترک فعل قابل مجازات خالی از اشکال نیست. در حقیقت جرم معادل کلمه جزای نقدی است و جزای نقدی مختص جرم، فعل یا ترک فعلی می باشد. که قانون آن را با تنبیه بدنی دنبال می کند. (جر، ۱۳۹۳، ص ۷۳۹)

از معنای لغوی آن تعریف اصطلاحی جرم به دور است و با توجه به حوزه مربوط شرایط و محدودیت هایی برای معنای لغوی در نظر گرفته شده است. تعریف جرم با توجه به نظر متفکران و بر طبق رشته هایی که به مطالعه جرم می پردازند متفاوت است.

جرم‌شناسی مانند دیگر علوم اجتماعی زاینده مدرنیته و محصول مبانی معرفتی مدرنیسم می‌باشد. با توجه به این موضوع، طبیعتاً مفاهیم اساسی جرم‌شناسی مانند جرم یا حقوق همچنین لازم است تحت تأثیر این مبانی معرفتی قرار گیرند. در میان این اصول، پیش فرض‌های صداقت و عینیت‌گرایی نقش اساسی در تعریف مفهوم جرم داشته‌اند. جرم را در ماهیت عینی، ذاتی و طبیعی، این پیش فرض‌ها را به تصویر می‌کشند. گویی حقیقتی اساسی و واقعیتی عینی در دل عمل مجرمانه وجود دارد که آن را کاملاً از عمل غیر مجرمانه جدا می‌کند. ارتباط جرم با اخلاق به گونه‌ای که آن را عملی غیراخلاقی تلقی کند یا ارتباط جرم با ارزش‌ها و هنجارهای رایج جامعه به گونه‌ای که آن را نقض وجدان جمعی بداند. بخش عمده‌ای از جامعه این تصویر را تشکیل می‌دهد. از این دیدگاه، معنی جرم همچنین برخاسته از بستر این حقیقت اساسی است؛ حقیقتی ثابت، مجرد، تغییرناپذیر و تا حدودی جهانی. از طرفی، بر اساس این تصویر، کارکرد حقوق جزا انعکاس و تأیید چنین واقعیتی به صورت آینه‌ای است. (شاملو، ۱۳۹۴، ص ۶۹)

برخی جرم را این گونه تعریف کرده‌اند: جرم ساختاری اجتماعی می‌باشد که نشان‌دهنده نقض ارزش‌های مشترک جامعه از سوی فرد یا گروهی است. زیاد شدن جرم و جنایت و تنوع آن در جامعه شهری نه تنها با اصول نظم اجتماعی در تضاد است، حتی منجر به هدر رفتن منابع اقتصادی، سرخوردگی شهروندان و در مجموع وخامت کیفیت زندگی می‌شود و با کم شدن امنیت، بنیان‌های زندگی اجتماعی را تهدید می‌کند. (احمدآبادی، ۱۳۸۷، ص ۲۷)

در جلوگیری از وقوع بیشتر جرم‌ها، فضاهای شهری و کیفیت محیط‌فادرند عامل مشخص‌کننده باشد. امروزه طراحی محیط برای جلوگیری از وقوع جرم بخش با اهمیتی از دانش شهرسازی و توسعه شهری است. دسترسی، روشنایی، بافت شهری، گره‌های شهری، مسدود کردن، خطوط کم‌ترافیک، ایستگاه‌های مترو، پارک‌ها و فضای سبز داخل شهرها همگی می‌توانند مورد توجه مسئولان و روسا شهری در کنترل کردن فضا برای کاهش جرم و جنایت باشند. جرم یا بزه عملی می‌باشد که خلاف قانون باشد. در واقع، ارتکاب یا خودداری از عملی که خلاف نظم و آرامش جامعه بوده و در این خصوص مجازات شده باشد، جرم است. در کل هر عملی که شامل دو شرط باشد جرم محسوب می‌شود:

- به رفتاری که بیش از اندازه قابل قبول مخرب است.
 - رفتاری که کنترل آن به تنهایی از سوی قضاوت‌های غیررسمی دشوار است. (فهیمی فر و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۲۵۵).
- در کل جرم به هر رفتاری گفته می‌شود که خلاف قانون باشد. جامعه‌شناسان بر این باورند که هر جا قانون باشد جرم هم هست. تئوری برچسب‌گذاری مناسب‌ترین رویکرد برای درک کردن جنبه‌های جرم و رفتار نادرست در نظر گرفته می‌شود. (گیلدنز، ۱۳۹۶، ص ۱۴۶-۱۳۳)

۲-۳ گفتار سوم: تعریف قانونی جرم در حقوق کیفری ایران

از نظر حقوق جزا، جرم فعل یا ترک فعلی است که به موجب قانون مستلزم مجازات یا اقدامات تأمینی است. در بیشتر نظام‌های کیفری، جرم‌ها با توجه به شدت و ضعف مجازات به جنحه و جرایم تقسیم می‌شوند. لذا می‌توانیم بگوییم که هر جنایتی نوعی انحراف است، اما لزوماً هر انحرافی جرم نخواهد بود. (خسروشاهی، ۱۳۸۶، ص ۲۸)

با توجه به مصوب ۱۳۹۲ در ماده ۱ قانون مجازات اسلامی تعریفی از جرم مطرح شده که شامل:

قانون مجازات اسلامی شامل جرایم و مجازات‌های حدود، قصاص، اقدامات تأمینی و تربیتی، دبه و تعزیر شرایط و مانع‌های مسئولیت کیفری و مقررات حاکم بر آن است. ماده ۲ قانون مجازات اسلامی بر این اساس است که:

«در قانون هر فعل یا ترک فعلی که برای آن مجازات مشخص شده باشد جرم است» همان گونه که ماده فوق تصریح می‌کند ارتکاب جرم صرفاً ناشی از انجام دادن فعل نیست. ترک فعل نیز از مصادیق ارتکاب جرم در قانون مجازات اسلامی است. همان گونه که فعل سلبی در قالب فعل قابل مجازات است، عدم ارتکاب فعل و عمل نکردن به آن قابل تعقیب بوده و مجازات خاص خود را خواهد داشت. «جرم عبارت است از عمل یا خودداری از عملی که خلاف نظم و آرامش جامعه باشد و برای آن مجازات تعیین شده باشد».

تخلفات و جرایم عموماً توسط افراد به طور مختلف صورت می‌گیرد و طبق آن مجازات مرتبط به جرایم در قانون درج شده است. جرم مخالفت با اوامر و نواهی کتاب و سنت یا ارتکاب عملی می‌باشد که منجر به نابودی فرد یا جامعه شود. هر جرمی مجازاتی است که شرع معین کرده یا به ولی امر تفویض کرده است. (فهیمی فر و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۲۵۵)

۲-۴ گفتار چهارم: مفهوم فضای سایبر

فضای مجازی فضایی می‌باشد که هر روز با جذابیت‌های ارتباطی خود به مخاطبانش اضافه می‌شود. این فضا به کمک استفاده از ابزارهای قدرتمندی مانند اینترنت، زندگی انسان‌های امروزی را متحول کرده است و مخاطبان زیادی در سراسر جهان به انگیزه‌های مختلف ساعات زیادی را در این فضا سپری می‌کنند یا در این فضا زندگی می‌کنند. (لک، ۱۳۹۰، ص ۹۲)

در دنیای اینترنتی رسانه و ارتباطات فضای سایبر عبارتی است که بسیار شنیده می‌شود. لغت سایبر یونانی Keybermetes به معنی راهنما مشتق شده است و اولین بار اصطلاح سایبرنتیک از سوی به اسم نوربرت وینر که ریاضیدان بود در سال ۱۹۴۸ در کتابی با عنوان سایبرنتیک و کنترل در ارتباط بین حیوان و ماشین استفاده شد. سایبرنتیک علم مطالعه و در واقع کنترل در سامانه ماشین و کامپیوترها می‌باشد مثل سامانه موجودات زنده و گسترش سامانه‌های آن‌ها در وسایل مکانیکی و الکترونیکی. (حسنوی و فرسای، ۱۳۸۶، ص ۱۵۱-۱۵۰)

سایبر پیشوندی برای توصیف کردن یک شخص، یک تفکر یا فضایی است که مرتبط به دنیای کامپیوتر و داده‌ها است. در طول گسترش اینترنت، کلمات ترکیبی بیشتر این لغت سایبر پدید آمده است. مثل محیط سایبر، فرهنگ سایبری، پول سایبری، شهروند سایبری و غیره. برخی بر این باورند که لغت فضای مجازی برای اولین بار از سوی ویلیام گیبسون^۱ در سال ۱۹۸۴ نویسنده داستان علمی تخیلی Neveromancer استفاده شد. نمونه‌ای از فضای مجازی سیستم آنلاین است که کاربران قادرند با یکدیگر از طریق ایمیل در ارتباط باشند. برخلاف فضای حقیقی در فضای مجازی، نیازی به حرکت فیزیکی نیست و تمامی عملیات تنها با فشار دادن کلیدها یا حرکت ماوس انجام می‌شود. (عقیلی، ۱۳۹۰، ص ۱)

در فارسی کلمه سایبر به مجازی ترجمه شده است. این ترجمه بیان دقیق این کلمه نیست. مجاز در برابر حقیقت به کار می‌رود و معادل کلمه انگلیسی است. از طرفی محیط سایبری یک محیط واقعی است و نه کاذب و مجازی. عنوان مجازی را نمی‌توان دنیای مجازی نامید. اما از آنجایی که در فارسی کلمه مترادف با این عبارت یافت نشده است، استفاده از اصطلاح فضای مجازی و جرایم اینترنتی در حال گسترش است که به تدریج جایگزین اصطلاحاتی مانند جرایم اینترنتی می‌شود. (شیرزاد، ۱۳۸۸، ص ۱۵)

فضای مجازی به عبارت دیگر یک محیط الکترونیکی حقیقی است که ارتباطات انسانی در آن به روش‌های سریع و فزاینده از مرزهای جغرافیایی و با ابزارهای ویژه، زنده و مستقیم صورت می‌گیرد. نیازی به حرکت فیزیکی در فضای مجازی نیست برخلاف فضای واقعی و تمامی عملیات تنها با فشار دادن کلیدها یا حرکت ماوس انجام می‌شود. فضای مجازی به معنای مجموعه‌ای از ارتباطات داخلی انسان به کمک رایانه و مسائل مخابراتی بدون توجه به جغرافیای فیزیکی است. (سلیمانی، ۱۳۹۰، ص ۴۱)

فضای مجازی یک شبکه کامپیوتری و مخابراتی به هم پیوسته است که در کوتاه‌ترین زمان و حداکثر فضا به تبادل اطلاعات می‌پردازد. محیط سایبری را محیط IT یا محیط فناوری اطلاعات یا به جرایم محیط سایبری جرایم علیه فناوری اطلاعات همچنین می‌گویند. (جالینوسی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۵)

۲-۵ گفتار پنجم: مفهوم جرم سایبری

جرایم سایبری سابقه کمی در ادبیات حقوقی، به ویژه حقوق کیفری دارد. ، نسل جدیدی از فناوری رایانه در اواسط دهه ۱۹۹۰ میلادی ظهور کرد. رایانه‌ها از طریق شبکه‌ها به طور فزاینده‌ای گسترده‌تر شدند و دریافت، انتقال، انتقال سیگنال‌ها، تصاویر، صداها، نوشته‌ها و سیگنال‌ها را از طریق مخابرات و ماهواره‌ها امکان‌پذیر ساختند. لذا، این قابلیت شگفت‌انگیز فناوری ارتباطات، تحولی شگرف در دنیای ارتباطات و عصر فناوری اطلاعات ایجاد کرد. از مهم‌ترین ویژگی‌های این فناوری ارتباط داشتن افراد گوناگون جهان در محیط مجازی و شبکه‌های بین‌المللی است که سهم زیادی در کارکرد روابط اجتماعی دارد و همچنین تحول بزرگی در دگرگونی ماهیت جنایات کلاسیک ایجاد کرده است. یکی از وجوه تمایز این نوع جرایم با جرایم قبلی عدم وابستگی جرم به حضور فیزیکی مجرم در صحنه جرم، زمان وقوع جرم، محل وقوع جرم، بزه دیده و شکل جرم است. به این نوع جرم‌ها که در این نوع فضا (مجازی) رخ می‌دهد، جرایم سایبری می‌گویند. (صبح خیز ۱۳۹۴ ص ۱۲۰)

هر جنایتی که افراد در فضای مجازی مرتکب شوند. جرایمی مانند کلاهبرداری کامپیوتری، جاسوسی کامپیوتری، زورگویی سایبری، اختلال کامپیوتری و جرم‌های سایبری از جمله جرم‌های سایبری هستند. (سلطانی، ۱۳۹۴، ص ۷)

تعریف کلی جرایم سایبری به عنوان هر فعالیتی تعریف می‌شود که در آن کامپیوترها یا شبکه‌ها ابزار، اهداف یا مکان‌هایی برای فعالیت مجرمانه هستند. تقویت حفاظت در برابر جرائم سایبری و تروریسم همچنین در پیش‌نویس کنوانسیون بین‌المللی ذکر شده است. تعریف دقیق و روشنی از جرایم سایبری در ابعاد بین‌المللی و داخلی وجود ندارد. با در نظر گرفتن به داده‌های موجود و تعریف قانون مجازات اسلامی جمهوری اسلامی ایران، جرایم رایانه‌ای را می‌توان چنین بیان کرد: هر فعل یا ترک فعلی که در فضای مجازی رخ دهد و برای آن مجازات قانونی مشخص شده باشد. (صبح خیز ۱۳۹۰ ص ۲۷)

۲-۶ گفتار ششم: مفهوم جرائم خشن

ارائه کردن یک تعریف جامع از جرم خشن آسان نیست. اما شاید قادر باشیم با استفاده از معیارهایی آن را به صورت نسبی بیان کرد. جرایم خشن یکی از جرایمی است که در تعریف آن لازم است به معیارهایی چون نوع و میزان آسیب و درد وارده به بزه دیده و اطرافیان و جامعه از ارتکاب آنی و بدون برنامه ریزی یا ارتکاب جرم با قصد قبلی جرم، میزان خشونت جرم، میزان و شدت آثار جرم، مکان و زمان وقوع جرم، جرم فردی یا گروهی، نوع و میزان واکنش‌های اجتماعی

و میزان و شدت مجازات قانونی جرم با تأکید بر موارد فوق و همچنین یافته‌های مصاحبه با نمونه‌های پژوهشی را می‌توان به عنوان جرایم خشن به شرح زیر بیان کرد:

خشونت، ارباب یا وحشت، جراحت یا تلفات جانی، مالی و ناموسی و معمولاً با استفاده از سلاح گرم یا سرد، ضمن برانگیختن حساسیت‌های اجتماعی، با اثرات و پیامدهای شدید روانی پایدار (هم برای جامعه هم برای بزه‌دیده) مواجه می‌شود. و مرتکب شدن این جرم‌ها مشمول ضمانت مجازات اشد قانونی می‌باشد. طبق تعریف مطرح شده، برخی از مصادیق جرم‌ها خشن در قوانین جزایی جاری شامل: قتل عمد، تجاوز کردن جنسی، دزدی، دزدی مسلحانه، اسیدپاشی، گروگان‌گیری، نزاع فردی و گروهی (باعث صدمات شدید بدنی و قتل). (عبدالرحمانی و ایارگر، ۱۳۹۸، ص ۸۶).

۳ مبحث دوم: چالش‌های کارکرد دستگاه قضایی در مقابله با جرائم خشن در فضای مجازی

ویژگی‌های خاص و جدید بودن جرم‌های سایبری و آن لزوم رسیدگی و تعقیب مناسب این جرایم را توجیه می‌کند. در ادامه به با اهمیت‌ترین مشکلات عملکردی نظام عدالت کیفری در مقابله با این جرایم می‌پردازیم.

۳-۱ گفتار اول: عدم تخصص کافی مراجع قضایی و انتظامی

یکی از چالش‌ها و خلأهای با اهمیت در این زمینه، نبود تخصص لازم مراجع پیگیری، کشف و رسیدگی به اصل این جرایم است. نداشتن آشنایی با پرس و قضات با رسانه‌ها و ضعف آنها در مقابله با مسائل فنی جرایم مجازی عاملی برای تشدید مشکلات موجود است که البته با توجه به جدید بودن این جرایم جای تعجب ندارد. بیشتر اقدامات و سعی‌های انجام شده در بیشتر کشورهای بدون ساختار مجرمانه مناسب فضای مجازی، برای جست و جوی مجرم‌ها توقف ایجاد شده و بسیاری از شکایت‌های صورت گرفته در این خصوص رد شده است و در خصوص جنبه‌های حقوقی دعاوی احکام بسیاری صادر شده است که همگی حاکی از عدم تمایل نیروی انتظامی به دلیل مشکلات خاص پرونده‌ها. این امر تعقیب و کشف این جرایم را دشوار می‌کند و دادگاه‌ها نمی‌توانند به درستی به این جرایم رسیدگی کنند. برخلاف جرایم سنتی جرم‌های مجازی همانطور که از نامش پیداست در فضای مجازی رخ می‌دهد و شواهد به دست آمده از این نوع جرم‌ها به جای آن که فیزیکی و در بستر مادی باشد پیچیده و دیجیتالی و شکننده است. پیچیدگی آنها به این دلیل است که رمزگشایی آن به نیاز به تخصص، آموزش و مهارت زیادی نسبت به دیگر جرایم دارد. آنها همچنین شکننده هستند زیرا تعلق بازرسان در ثبت، نمونه برداری و حفظ آنها امکان دارد برای همیشه آنها را از شناسایی مجرم منصرف کند (ترازاده، ۱۳۸۸، ص ۷) زیرا دلیل دیجیتالی را می‌توان به روش‌های مختلف به سرعت از سوی مرتکبین از بین برد. به همین دلیل است که قانونگذار در مواقع اضطراری یعنی زمانی که داده‌ها در معرض خطر آسیب، تغییر، دستکاری و تخریب قرار دارند، حفاظت فوری از این ادله را حتی بدون دستور مقام قضایی مجاز دانسته و برای آن مجازات مشخص کرده است.

پلیس و سایر عوامل قضایی لازم است بتوانند جرایمی را که در محیط‌های کامپیوتری رخ می‌دهد بررسی و تعقیب کنند و نباید جرایم بدون مجازات باقی بماند. پلیس و دیگر عوامل قضایی از امکانات فنی، متخصصان و اختیارات قانونی برای دستیابی به این امر برخوردار هستند، آنها شواهد لازم برای استفاده را ندارند. کار با اهمیت دیگر بازیافت و بازیابی داده‌ها می‌باشد. تجهیزات و مهارت لازم برای انجام این کار لازم است در دسترس باشد، خواه داده‌ها به طور عمدی یا ناخواسته از بین رفته باشند نیاز است از تجهیزات و افراد متخصص در زمینه بازیافت داده‌ها نه تنها در تحقیق‌های جرم‌ها بلکه می‌توان در موسسات، شرکت‌ها و کارخانه‌ها که به مشکل از بین رفتن داده‌ها رو به رو شدند استفاده شود. برای دستیابی به

این اهداف، باید علاوه بر وضع کردن قوانین رسمی به تامین امکانات فنی ضروری و همچنین یادگیری افراد متخصص در این حیطه توجه لازم داشت و سپس این افراد فنی در واحدهای تخصصی رسیدگی به جرم های مجازی بپردازند.

۳-۲ گفتار دوم: عدم کنترل و فقدان نهادهای نظارتی

فضای مجازی توسط هیچ نهاد یا سازمان بین المللی خاصی اداره نمی شود، و کنترل آن بسیار سخت است. از آنجایی که شبکه و محیط مجازی در واقع نوعی محیطی است که افراد مختلف در جهان با یکدیگر می توانند در ارتباط باشند این فضا محیطی است که افراد از حقوق برابر بهره مند هستند و تقریباً نظارت داشتن بر این محیط تقریباً می توان گفت غیر ممکن است زیرا این محیط فراتر از محدودیت هایی است که تصور می کنید این نظریه به بهترین صورت در سال ۱۹۹۶ در اعلامیه استقلال فضای مجازی دفاع شده است. (ویلیامز، ۱۳۹۱، ص ۲۵۷)

لذا می توانیم بگوییم به همان اندازه که فضای مجازی از لحاظ فنی و علم امروزی و پیشرفته می باشد از لحاظ قابلیت های نظارتی و یا ساختار عقب مانده است و شاید بتوان گفت که علت این عقب ماندن سرعت بالای پیشرفت علم و فناوری است چالش ها و خلأهای موجود در فرآیند تحقیقات مقدماتی جرایم مجازی با توسعه فناوری اطلاعات و پیدایش جرم های مرتبط، مانند دیگر حوزه های حقوق کیفری، رویه دادرسی به خصوص در فرآیند تحقیقات مقدماتی در رسیدگی به این گونه جرایم با موارد جدیدی مواجه با چالش ها شده است. قوانین قدیمی و متعارف قادر به پاسخگویی به این چالش ها نیستند. در دنیای حقیقی، شواهد فیزیکی در مورد جنایات و نحوه تعقیب آنها جمع آوری می شود. به عنوان مثال اثر انگشت، اسناد، سلاح گرم و مانند آن بررسی می شود. اما در دنیای مجازی و در حوزه فناوری اطلاعات و در فضای شبکه های بین المللی معنای ادله جرم فرق دارد. تا حدودی جنایات نسل اول رایانه ها به مسائل عینی و ملموس نزدیک بوده است. برخی از جرایم انجام شده در این نسل مانند کلاهبرداری کامپیوتری مبتنی بر یکسری اعمال فیزیکی است و کشف و گردآوری شواهد حداقل تا حدی طبق روش های سنتی است، اما با توسعه فناوری ارتباطات و گسترش شبکه های بین المللی و جرایم مجازی، این رویه چالش برانگیزتر از همیشه بود. جایگزینی شواهد نامرئی و نامشهود با موضوعات عینی و محسوس، مشکلاتی مانند نحوه ضبط داده ها یا شواهد دیجیتال، نحوه اثبات شواهد و نحوه نسبت دادن آنها را برجسته کرده است.

از آنجایی که مرتکبین جرم های مجازی اغلب از اقبال تحصیل کرده و با مهارت تشکیل می شوند و نیز به دلیل ویژگی های خاص فضای مجازی و سهولت محو آثار جرم و یا عدم وجود آثار جرم در اکثر موارد، کشف و تعقیب این جرایم با مشکل مواجه می شود. به خصوص قربانیان جرم های مجازی که به طور معمول نهادها و ارگان ها هستند، خود با اکراه با موضوع اخبار در وقوع این جرایم برخورد می کنند و علاوه بر استفاده گسترده از کامپیوتر برای تسهیل و ارائه دادن خدمات از این طریق، انتشار اخباری در مورد سوء استفاده از کامپیوتر که باعث بی اعتمادی مردم و از بین رفتن اعتبار موسسات می شود میلی نشان نمی دهند. برعکس، بیشتر تلاش می کنند سکوت کنند و از هرگونه تلاشی برای جست و جوی جرایمی که رخ می دهد امتناع کنند. در این موارد کشف شدن جرم بسیار مشکل است زیرا موضوع جرم نامشخص است به معنای آن که به راحتی نمی توان جرم را جست و جو و کشف کرد. لذا در بسیاری از موارد جرم از سوی شاکی الزامی محسوب می شود در دیگر موارد جرم استفاده از کامپیوتر در محیط مجازی بر سخت بودن پژوهش می افزاید.

در خصوص پژوهش های اولیه با مشکلاتی رو به رو می شویم زیرا روش های پاک کردن داده ها، برنامه ها، اصلاحات داده ها و هر گونه سیستم های رایانه ای و شبکه های مخابراتی و بین المللی از عنصر مادی جرایم مجازی محسوب می

شوند بنابراین پژوهش‌ها بر روی این پرونده‌ها متمرکز شده و برای آنها رسیدگی شده است. (طاهری جبلی، ۱۳۹۲، ص ۲)

۳-۳ گفتار سوم: چالش جرائم مشهود در فضای سایبر

همانطور که در قانون آیین دادرسی کیفری تصریح شده است، در نوعی تقسیم لفظی، جرم‌ها طبق عنصر مادی و اعتبار لحظه رویت به محسوس و نامشهود تقسیم می‌شوند. اساس جرم مشهود، ضرورت، اضطرار و سرعت است. انجام مناسب با ماهیت جرم مشهود ناسازگار بوده و تخلف از قصد حساب می‌شود. در جنایت مشهود، مرتکب شجاعت بیشتری دارد، دلیل بر علیه متهم قوی‌تر و اختیارات مأموران بیشتر است. در صورت وقوع جرم مشهود، مأموران نیروی انتظامی مستقیماً در امر هدایت و رسیدگی به جرم دخالت دارند و این وظیفه تا مداخله مرجع صالح قضایی ادامه دارد و مدت آن ۲۴ ساعت است. مگر اینکه توسط مرجع صالح قضایی تمدید شود. قانون آیین دادرسی کیفری اختیارات خاصی را برای ضابطان دادگستری در حوزه جرایم مشهود قائل شده است. در حقیقت، از آنجایی که جمع‌آوری و تحقیق در جرایم مشهود بسیار آسان‌تر از جرایم نامشهود می‌باشد، قانون آیین دادرسی کیفری الزامی به رعایت قوانین خاصی ندارد. بنابراین اختیارات کارآگاهان جنایی برای حفظ آثار جرم و جلوگیری از فرار متهم در جرایم مشهود بیش از دیگر جرم‌ها است.

زمان نیز در برخورد با جرم‌ها مجازی مهم است. از آنجایی که اکثر آثار و شواهد الکترونیکی را می‌توان در کوتاه‌ترین زمان پس از جرم حذف، جابجا و تغییر شکل داد. به گونه‌ای که متخلف با یک کلیک بر روی صفحه کلید می‌تواند تمامی آثار و شواهد باقی‌مانده در سیستم را حذف کرده و در نتیجه جستجو را با مشکل رو به رو کند. بنابراین واکنش تند دستگاه قضایی و ضابطان در این گونه جرم‌ها همچنین نیز بسیار حائز اهمیت است. در واقع، عدم تسریع در اقدام‌های قضایی در مقابله با جرایم این حوزه، در بیشتر موارد منجر به فرار مجرم و از بین بردن هر گونه ادله جرم می‌شود که همین موارد منجر به خسارت به مردم و جامعه می‌شود لذا ضروری است که با توجه به ماده ۴۵ قانون آیین دادرسی کیفری اختیاراتی برای ضابطین دادگستری وجود داشته باشد تا مأمور بدون وقت تلف کردن و در حداقل زمان ممکن مقصر را شناسایی و مدارک لازم را از جرم جمع‌آوری و متهم را دستگیر و به مقام قضایی تحویل دهد.

۳-۴ گفتار چهارم: عدم جرم‌انگاری عبور از فیلترینگ و چالش‌های ضابطان

تخلفات در محیط مجازی دارای خصوصیت‌هایی از جمله نامحدود بودن، نامحسوس، دسترسی آسان و سریع، تنوع آسان و ناآگاهی است که سرعت ارتکاب جرایم را در این فضا افزایش داده است. ابزار جرم و جنایت در این فضا همچنین کاربرد دوگانه‌ای دارد که در برخی زمینه‌ها امکان بهره‌برداری امن و مطمئن از فرصت‌ها و در برخی حوزه‌ها اجرای تهدید و به خطر انداختن منافع عمومی و خصوصی را فراهم کرده است.

VPN (فیلترینگ) یکی از این ابزارهای فناورانه است که علیرغم کاربرد گسترده آن در انتقال داده‌ها دارای اهمیت بسیار، حساس و از ارزش مالی زیادی (تبادل اطلاعات بین موسسات مالی) برخوردار است. فیلترینگ به منظور پنهان شدن هویت افراد، امکان سوء استفاده مجرمین در محیط‌های مجازی و یا دسترسی به داده‌های محرمانه و یا هر گونه جابه‌جایی داده را برای مجرمین فراهم کرده است و عبور از سیستم فیلترینگ کشور را برای تمامی کاربران مجازی مهیا کرده است که علاوه بر پیچیدگی فرآیند تحقیقات جنایی، مخارج مربوط به پرونده کشف جرم برای قوه قضائیه و ضابطان را زیاد می‌کند.

بنابراین لزوم ایمن نگه داشتن فضای مجازی با مهیا کردن بستر مناسب برای فعالیت‌های مشروع از یک طرف و پاکسازی آن از این گونه تهدیدات، ایجاد می‌کند که قوانین و مقررات مؤثر و بازدارنده در این زمینه اتخاذ شود که در این راستا کمیسیون حقوقی و قضایی اسلامی مجلس با پیشنهاد درج نطقی در ماده ۵۲ قانون جرم‌های کامپیوتری در صدد برآورده کردن الزامات بازدارنده قانونی از انتشار، تولید، تکثیر، توزیع معامله یا در دسترس بودن VPN ها راهپها کنند. که علیرغم برگزاری جلسات گوناگون به نتیجه مناسبی با حضور داشتن نمایندگان سازمان‌های ذیصلاح این موارد نرسیده است.

۳-۵ گفتار پنجم: صلاحیت رسیدگی به جرائم سایبری

بحث صلاحیت مراجع یکی از موضوع‌های مهم حقوق کیفری در حوزه رسمی، در رسیدگی به جرم‌ها می‌باشد که در آیین دادرسی کیفری عنوان می‌شود. در بعد داخلی حقوق کیفری دادگاه‌ها با توجه به محل مرتکب شدن جرم از سوی مجرم یا محل جست و جوی جرم، محل سکونت متهم یا دستگیری او در بعد بین‌المللی با اصول صلاحیت با ارائه دادن قوانین مشخص می‌شود. چه بین‌المللی و چه داخلی، به خصوص در مورد اخیر، صحنه جرم برای مراجع ذیصلاح قضایی از اهمیت ویژه‌ای بهره‌مند است و حتی از نظر صلاحیت قلمرو که بر اساس صحنه جرم و نظریه‌های دکترین حقوقی مطرح کرده‌اند در بعضی مواقع جرایمی که در خارج از قلمرو مرتکب می‌شوند که تحت حاکمیت دولت صالح تلقی می‌شوند. از سوی دیگر، بعضی افراد تنها جرمی دانستند که در حیطه داخلی و زیر قدرت دولت ساحل انجام شده. با در نظر گرفتن تفاوت‌هایی که در مورد محل جرم و کشف آن برای مشخص کردن مرجع ذیصلاح موضوع با اهمیتی که در این خصوص ایجاد شده است، جست و جوی محل جرم در محیط مجازی می‌باشد. زیرا ضوابط بالا در خصوص جرم‌های ارتكابی در محدوده جغرافیایی اعمال می‌شود؛ اما با گسترش شبکه جهانی وب، به طور گسترده استفاده از شبکه‌های رایانه‌ای زیاد شده که در این خصوص مبحث حقوق جزا در حیطه مجازی عنوان می‌شود زیرا اینترنت با محیط جغرافیایی که قانون سنتی حاکم بر آن می‌باشد متفاوت است.

از آنجایی که این محیط به طور کامل نامحسوس و مجازی می‌باشد و مرز جغرافیایی را به رسمیت نمی‌شناسد، این تفاوت مواردی از قبیل ادله جرایم سایبری، صلاحیت دادگاه‌های گوناگون مرتبط با آن جرم‌ها در حقوق جزا را عنوان کرده است و قانون‌های سنتی با شرایط مختلفی مثل نامشخص بودن حیطه‌های جغرافیایی و به تبع آن مشکل مشخص کردن محل وقوع جرم، مشکل تعیین مرتکب و به تبع آن عدم وجود معیارهای یکسان برای تعیین مرجع صالح قضایی مواجه است. این سؤال در نظریه‌های مختلفی از سوی حقوقدانان مطرح شده است که برخی از آنها در حقیقت مبتنی بر معیارهای سنتی صلاحیت مثل اصل سرزمینی و شخصی و حمایتی یا جهانی است. در پاسخ این سؤال لازم است بگوییم مرزی در فضای مجازی وجود ندارد از سویی در محیط مجازی امکان بهره‌گیری از هویت‌های گوناگون، اعمال شهروندی را کم می‌کند. وجود داشتن قربانیان بسیاری و امکان آسیب رساندن به تأسیسات حیاتی تعداد زیادی کشور به طور همزمان، استناد به قوانین میانبر مانند واجد شرایط بودن برای حفاظت را بسیار دشوار کرده است. در آخر، اگرچه مشکل جرم‌های مجازی فراگیر شده است، اما هنوز ابهامات زیادی در مورد آن وجود دارد که تکیه بر صلاحیت جهانی را دشوار می‌کند. لذا طراحی راه‌حل‌ها و فرضیه‌های جدید غیر قابل اجتناب می‌باشد و ضروری است به قانون‌جدیدی تفکر کرد که با ماهیت این فضا سازگار باشد و بتوان آن را اجرا کرد.

۳-۶ گفتار ششم: ارسال پیام‌های ناخواسته الکترونیکی و چالش‌های ناشی از آن

استفاده از پیام‌های الکترونیکی ناخواسته را لازم است محصول کنترل نامناسب بر ابزارهای فناوری بدانیم زیرا به دلیل ضعف در مدیریت ارسال کردن پیام‌ها و نداشتن هیچ‌گونه تدابیر خاص و الزامات ضروری مشکلات بسیاری برای

کاربران محیط مجازی به وجود آورده است و باعث مراجعه افراد زیادی به محیط‌های انتظامی و قضایی شده است. در زمان کنونی مشکل اسپم از یک مشکل ساده فناوری رد شده و به تهدیدی مهم برای کاربران فضای مجازی تبدیل شده است. زیاد شدن احتمال بزهکاری و کم شدن خطر ارتکاب جرم ناشی از اسپم و ارتباط آن با انواع خاصی از جرم‌های مالی و کلاهبرداری، استفاده کردن هر روزه از ابزارهای متخلف توسط مجرمان باعث شده است که تعداد زیادی از افراد مستعد به راحتی بدون نگرانی از جرم و جنایت کشف و تعقیب به قربانی دسترسی داشته باشد و بتواند اهداف مجرمانه خود را در جامعه دنبال کند. با اعمال کردن محدودیت و ممنوعیت‌هایی برای ارسال کنندگان پیام بدون شک می‌توان از نقش این ابزار ارتباطی به عنوان ابزار مجرمانه در ارتکاب جرم کاسته و از بیشتر جرم‌های مرتبط با اسپم خودداری کرد. در زمان کنونی مبارزه با ارسال اسپم از روش اقدامات غیررسمی و تدابیر فنی موثر نبوده و قادر نیست به تنهایی در حل مشکلات ناشی از آن و کنترل کردن جرم موفق باشد. لذا لازم است اقدامات قانونی اعم از اقدام و پاسخ برای حمایت از گیرندگان پیام و جلوگیری از جرایم مرتبط با اسپم انجام شود.

در این راستا هنوز سیاست کیفری تقنینی مشخصی در نظام عدالت کیفری ایران وجود ندارد و با وجود قانون تجارت الکترونیک و تصویب کمیسیون تنظیم مقررات و دو لایحه مسکوت با عنوان «پیام‌های دیجیتال و الکترونیکی ناخواسته»، مبارزه کردن با ارسال اسپم در ابتدای جاده می‌باشد. در زمان فعلی طبق قوانین و مقررات موجود صرف ارسال پیام جرم نیست مگر در مواردی که به موجب قانون جرایم کامپیوتری محتوای مجرمانه داشته باشد یا طبق ماده ۶۴۱ ق.م. قانون مجازات اسلامی همچنین ماده ۵۵ قانون تجارت الکترونیک که الزامات عرضه کنندگان در فعالیت‌های تجاری را تعیین می‌کند، ناقص و مبهم است و بدون هدف مقابله با ارسال اسپم، قوانین محدودی را در زمینه تبلیغات بازرگانی و محدود به ایمیل پیش بینی کرده است.

در مورد اقدامات غیرکیفری، قوانین و مقررات جامعی در مورد مدیریت ارسال پیام وجود ندارد و قوانین تجاری و مدنی در این خصوص مسکوت بوده و اقدامات انجام شده محدود به قوانین و مقررات صدا و سیما، سازمان تنظیم مقررات ارتباطات رادیویی و اقدامات خودتنظیمی اپراتورها در خصوص پیام‌های ناخواسته تلفن‌های همراه است که همچنین با چالش‌هایی همراه است. در این راستا ارسال پیام واحد از سوی اپراتورها به مشترکان برای به دست آوردن رضایت از این طریق تنها راه‌هایی از محدودیت مصوب کمیسیون تنظیم مقررات به نظر می‌رسد در حالی که امکان دارد بسیاری از افراد آن را دریافت نکرده باشند و یا دوست دارم پیام‌های خاصی را دریافت کنم را فعال کرده باشند. و نیز اقدامات اپراتورها به دلیل محدودیت‌های اداری و عدم ضمانت اجرایی قانونی تأثیر چندانی در توقف ارسال انبوه پیامک ندارد و به دلیل مزایای مادی ارسال پیام امکان دارد به راحتی از سوی اپراتور در نظر گرفته نشود.

در حالت کلی پیشرفت علم و توسعه فناوری علاوه بر مزایا و ویژگی‌های مثبت فراوان، مشکلات و معضلاتی را همچنین در پی خواهد داشت. فناوری رایانه و ارتباطات همانطور که بسیاری از نیازهای جامعه و سهولت روابط افراد را مهیا کرده و رفاه و آسایش را در هر زمینه‌ای به ارمغان آورده است، از سوی دیگر راه را برای سوء استفاده مجرمان مهیا کرده است. در حقوق جزا و سیاست جنایی، مانند دیگر علوم و سایر شاخه‌های فقه، مسائل جدیدی در قالب جرایم مطرح شده است که با توجه به شناسایی، تعریف و تحلیل این جرایم جدید، و پیش بینی از راهکارها جرایم و روش‌های ارتکاب جرم لازم است. با در نظر گرفتن به رشد فناوری کامپیوتر و توسعه فناوری ارتباطات و تبادل اطلاعات به کمک کامپیوتر و اجرای مرتبط با آن، و ارتباط تنگاتنگ و وابستگی جامعه کنونی به این فناوری، از نظر حقوق کیفری، اقدامات قضایی برابر جامعه بین‌المللی، از لحاظ تدوین قوانین جدید و کارآمد و همچنین تدابیر امنیتی در حفاظت از سیستم‌های کامپیوتری و شبکه‌ای و آموزش نیروهای متخصص ضروری است.

علوم جنایی از برخی جهات با یافته‌های جدیدی در زمینه جرم‌های مجازی مواجه است که در حوزه پیشگیری و بزه‌دیدی از موضوعات قابل بحث و بررسی است که در حقوق کلاسیک بی سابقه بوده است. اما در مورد قوانین مربوطه کشور ایران لازم است بگوییم که هر کدام از قوانین گفته شده می‌تواند در زمینه خود اعمال شود. برای نمونه، قانون مطبوعات فقط در مورد جرم‌های کامپیوتری در قالب نشریات الکترونیکی، قانون مجازات نیروهای مسلح فقط در مورد جرایم خاص نظامی و قانون تجارت الکترونیک فقط در مورد جرم‌های کامپیوتری خاص در زمینه تجارت الکترونیک اعمال می‌شود. اما بسترهای ارائه شده به نظر می‌رسد از روش قانون مربوطه ایران، با توجه به نوپا بودن این قانون‌ها و پیشرفت سریع فناوری در فضای مجازی، پاسخگوی نیازهای قانونی فضای مجازی نیست و لازم است توسعه و تعالی یابد.

تغییرات ساختاری تشکیل شده از فناوری اطلاعات و ارتباطات و به تبع آن فضای مجازی، در زمان کنونی جامعه بشری در همه عرصه‌های اجتماعی با چالش‌های جدیدی رو به رو شده است و عرصه‌ها و افق‌های جدیدی به انسان سرایت کرده است. طوری که طراحان ساختارهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و حتی سیاسی نسل جدید باید تمامی سیاست‌ها و معیارهای موجود را به روز کنند تا در فضایی منظم و قانونی، مناسب‌ترین بستر و پویاترین ابزار را ایجاد کنند.

با در نظر گرفتن به ویژگی‌های خاص فضای مجازی، ادله جرم در این محیط با مدارک جرم در فضای واقعی کاملاً متفاوت است و در صورت اقدام نکردن به موقع ضابط و مقام قضایی به راحتی می‌توان آنها را از بین برد. از پلیس می‌خواهد که قادر باشد در سریع‌ترین زمان ممکن مدارک جرم را گردآوری کند و عامل آن را دستگیر کند. نبود دادستان جرایم رایانه‌ای در استان‌ها و نیز نبود مهارت لازم قضات و دادستان کامپیوتری یکی از چالش‌ها و خلأهای ما در برخورد با جرم‌های کامپیوتری می‌باشد، که بعضاً با صدور دستورات و انتصابات غیر مرتبط، پیگیری جرایم رایانه‌ای را با مشکل مواجه می‌کنند. بنابراین ضروری است که جامعه حقوقی ما به عنوان یکی از زیرساخت‌های جوامع بشری در حیطه مجازی متناسب با توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات، ابزارها و روش‌های خود را در برخورد با جرایم ارتقا بخشد.

طراحی و ساختار ساختارهای کیفری منطبق با ماهیت و ویژگی‌های جرم‌های کامپیوتری، شفاف سازی رویه جرم‌های کامپیوتری محاکم قضایی، استفاده از سیاست‌های مشارکتی از روش شرکت و مداخله سازمان‌های مردم‌نهاد در تعقیب کردن جرم‌های کامپیوتری، آشکار سازی و نظارت داشتن دقیق ضابطان و مشخص کردن حدود در تعقیب جرم‌های

کامپیوتری (به خصوص در زمینه جرم مشهود)، صلاحیت ها و پیش بینی محاکمه تفاضلی در رسیدگی به جرم های کامپیوتری کودکان و نوجوانان از جمله سازوکارها و مقوله های اساسی است که باید در روند رسیدگی رسمی جرایم سایبری مد نظر قرار گیرد.

عبدالرحمانی رضا حسین ایار، ۱۳۹۸، راهبردهای اجتماعی - ارتباطی پلیس برای مقابله با جرائم خشن، فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا، شماره ۱۲

لک، بهزاد، شناسایی و پیشگیری از کمین سایبری در فضای مجازی، مجله کارآگاه، شماره ۱۸، ۱۳۹۰.

حسنوی، رضا؛ فرسای، داریوش، ۱۳۸۶، فرهنگ تشریحی کامپیوتر میکروسافت، دانشیار، تهران.

عقیلی، سید محمد، ۱۳۹۰، جاسوسی در فضای سایبر، دانشگاه علامه طباطبایی.

سلیمانی فارسانی، امین، انقلاب اسلامی و جنگ نرم، نشریه پیام انقلاب، شماره، ۳۱، ۱۳۹۰.

جالینوسی، احمد، ابراهیمی، شهروز، قنواتی، طیبه، جایگاه فضای سایبر و تهدیدهای سایبری در استراتژی امنیت ملی ایالات متحده آمریکا، فصلنامه دانش سیاسی و بین الملل، شماره ۱۳۹۲، ۵.

شیرزاد، کامران، ۱۳۸۸، جرائم رایانه‌ای از منظر حقوقی جزای ایران و بین الملل، انتشارات بهینه فراگیر، تهران، ص ۱۵.

صبح خیز، رضا، ۱۳۹۴، چالش‌های حقوقی جرائم سایبری در نظام حقوق بین الملل و نظام حقوقی ایران، فصلنامه پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، شماره ۳.

سلطانی، لوسیا، ۱۳۹۴، تبیین ماهیت جرائم در فضای سایبری، دومین کنگره ملی پژوهش‌های کاربردی علوم انسانی اسلامی استان گلستان.

عمید، حسن، ۱۳۸۹، فرهنگ لغت، جلد ۱، انتشارات امیرکبیر، چاپ سوم، ص ۶۸۶

جر، خلیل، ۱۳۹۳، فرهنگ لائوس، ج ۱، چاپ دهم، انتشارات امیرکبیر، ص ۷۳۹

شاملو، باقر، کاظمی، مهدی، پست‌مدرنیسم و باز-اندیشی مفهوم جرم، پژوهش حقوق کیفری، ۱۳۹۴، ص ۶۹.

احمدآبادی، زهره، صالحی، مریم، احمدآبادی، علی، رابطه مکان و جرم، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، ۱۳۸۷، ص ۲۷.

فهیمی فر، فاطمه، مکیان، سمیه سادات، سریرافراز، محمد، پیشگیری از وقوع جرم و جنایت: بستر ساز برقراری جامعه ایمن، برگزیده مجموعه مقالات دومین همایش جامعه‌ایمن شهر تهران. ۱۳۸۶، ص ۲۵۵.

گیدنز، آنتونی، ۱۳۹۶، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، نشر نی، چاپ ۸، ص ۱۴۶-۱۳۳

خسروشاهی، قدرت الله، پیشگیری از جرم در آموزه‌های قرآن، رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ۱۳۸۶، ص ۲۸

فهیمی فر، فاطمه، مکیان، سمیه سادات، سریرافراز، محمد، پیشگیری از وقوع جرم و جنایت: بستر ساز برقراری جامعه ایمن، برگزیده مجموعه مقالات دومین همایش جامعه‌ایمن شهر تهران. ۱۳۸۶، ص ۲۵۵.

ترازاده، حسین، بررسی صحنه‌های الکترونیکی، فصلنامه کارآگاه، شماره ۶، ۱۳۸۸.

ویلیامز، ماتیو، بزهکاری مجازی؛ بزه، انحراف و مقررات گذاری برخط، ترجمه امیرحسین جلالی فراهانی و محبوبه منفرد، زیر نظر علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۱.

طاهری جبلی، محسن، «جرم و کامپیوتر»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۹، ۱۳۹۲.

دهخدا، علی اکبر، ۱۳۸۴، لغت نامه دهخدا، زیر نظر محمد معین و جعفر شهیدی، تهران، ناشر: دانشگاه تهران، ص ۸۱.